

ספר
כּוֹשֵׁרוֹת

מדריך הלכתי מעשי
ללימוד כשרות

סוגיות, סקירות והדרכות

הרב משה כץ
הרב יצחק דביר

כּוֹשֵׁרוֹת

ייעוץ והכוונה בכשרות

כתיבה: הרב יצחק דביר
ליווי צמוד וייעוץ הלכתי: הרב משה כץ
ניהול פרויקט: תומר בן צבי, אביב קייזלר
עריכה לשונית: הרב דביר קולא, הרב אמיר נכטשטרן
ייעוץ לשון: אפרת אורנשטיין
עימוד ועיצוב: נריה לוי
שנת הוצאה לאור: תשפד 2024

כל הזכויות שמורות לעמותת כושרות
הערות והגהות ניתן לשלוח למייל kosharot@gmail.com

במידה ויתרחשו שינויים מעת כתיבת הספר,
ירוכזו השינויים בדף אינטרנט ייעודי בקישור זה:

תוכן העניינים

9.....	הקדמה
14.....	הסכמות

שער ראשון יסודות וסוגיות

27..... פרק א בשר וחלב

המתנה בין בשר לחלב • 28 | זמן ההמתנה • 28 | המתנה במקרים מיוחדים • 29 | מאכלי הבשר שאחריהם נדרשת המתנה • 30 | האכילה שלאחריה נדרשת המתנה • 31 | אכילת בשר אחרי חלב • 32 | מוצרי פרווה הנדמים כחלבי או בשרי • 33 | מוצרי חלב או בשר הנראים כפרווה • 34

37..... פרק ב חרקים במזון

החרקים האסורים • 38 | חובת בדיקה • 41 | הבדיקה במינים השונים • 44 | צרכנות נבונה • 49 | שמירה ואחסון נאותים • 50 | עיבוד מאכלים ללא בדיקה • 50 | דיגן של תקלות בדיעבד • 52 | בדיקת חרקים בשבת • 54

57..... פרק ג מאכלי גויים

בישולי עכו"ם • 57 | סוגי הבישול • 58 | מקום הבישול • 60 | סוגי המאכלים • 61 | השתתפות בבישול • 64 | פתרונות לבתי עסק • 67 | בדיעבד • 68 | חולה סיעודי • 69 | פת גויים • 70 | קבלת הגזרה • 70 | שותפות יהודי באפייה • 72 | סוגי מאפים שונים • 72 | חומרת האיסור • 74

75..... פרק ד חלב עכו"ם

חלב נוכרי • 75 | גבינת נוכרי • 77 | חמאת נוכרי • 79 | רכיבי חלב • 80

83..... פרק ה יין נסך

כיצד נאסר היין • 84 | מיץ ענבים • 86 | יין מבושל ומפוסטר • 86 | תוצרי יין • 87 | איסור הנאה • 89 | יין בתערובת • 90 | כלי היין • 90 | יהודי שאינו שומר מצוות • 92 | שתיית משקאות חריפים בצוותא • 93

פרק ו מאכלים האסורים משום סכנה 95

דגים ובשר • 96 | דגים וחלב • 99 | שום, בצל וביצה קלופים • 100 | משקים מגולים • 103 | מאכלים תחת המיטה • 105 | מאכלים שנגעו בהם ללא נטילת ידיים • 107 | מאכלים בבית הכיסא • 107 | מים בשעת התקופה • 108

פרק ז טבילת כלים 111

הכלים המחויבים בטבילה • 112 | חומרי הגלם • 112 | סוג הכלי וצורת השימוש בו • 114 | בעלי הכלי • 117 | שימוש בכלים שאינם טבולים • 120 | סיכום ופירוט הכלים למעשה • 121 | מוצרי חשמל • 122 | דרך הטבילה • 124 | טבילת כלים בשבת • 127

פרק ח עקרונות הכשרת כלים 129

חומר הכלי • 130 | אופן הבליעה • 133 | חומרת הבליעה • 136 | דגשים מעשיים בביצוע הכשרה • 137

פרק ט תמצית כללי תערובות 145

תערובת צוננת • 146 | מאכלים חמים • 147 | אדים וריח • 149 | בליעת טעם בכלים ופליטתו • 149 | כלי שאינו בן יומו • 150 | נ"ט בר נ"ט • 151 | מגע צונן בכלים • 152 | מגע חם בכלים • 153 | דיני ביטולים • 153 | כללי הביטול בכלים • 154 | ביטול איסור לכתחילה • 154 | דברים שאינם בטלים • 155

פרק י מצוות הארץ 157

תרומות ומעשרות • 157 | הגידולים החייבים • 158 | ממתני חל החיוב? • 160 | קביעת שנת המעשר • 161 | חלקי הפרשה • 161 | הכנות להפרשה • 165 | מקרים מיוחדים ותקלות • 166 | תרומות ומעשרות בשווקים • 167 | ביעור מעשרות • 168 | ערלה • 170 | נטע רבעי • 173 | איסור 'חדש' • 174 | כלאיים • 177 | הפרשת חלה • 178 | כמות הקמח המחייבת • 178 | העיסה החייבת • 180 | צירוף עיסות • 182 | סדר ההפרשה • 184 | הפרשת חלה בתעשייה • 186 | שמטיה • 187 | סוגי הגידולים • 187 | מסלולי שיווק פירות בשמיטה • 188 | אופן השימוש בפירות שביעית • 193 | קטיף פירות שביעית • 195 | השנה השמינית • 196 | ביעור פירות שביעית • 196

פרק יא הכשרת בשר - מליחה וצליה 199

הכשרת בשר במליחה • 199 | תנאים הקודמים להכשרה • 199 | הכנת החתיכות למליחה • 201 | סדר המליחה • 202 | חליטה • 204 | הכשרת בשר בצליה באש • 206 | מקום הצלייה • 206 | הכנות לצליה • 208 | סדר הצלייה • 210 | דינם של כלי הצלייה • 211

פרק יב יסודות השגחת הכשרות 213

הנאמנים להעיד על כשרות • 215 | המשגיח • 216 | אישה כמשגיחת כשרות • 217 | היחסים בין המשגיח לבעל העסק • 218 | מערכת הכשרות • 219 | נאמנותה של מערכת הכשרות • 219 | תדירות הפיקוח • 220 | סדר הפעולות לקבלת השגחת כשרות • 222 | כשרות ממלכתית או פרטית • 222 | כשרות רגילה ומהדרין • 224 | כשרות מוצרי יבוא • 231 | סימוני הכשרות • 232 | עסקים פרטיים ללא כשרות • 237

239..... **פרק יג חומרי עזר בתעשיית המזון**

אתגרי הכשרות בחומרי גלם • 240 | כללי תערובות בחומרי גלם • 242 | היתרים שנדונו בפוסקים • 243 | פירוט חומרי הגלם השונים • 245

שער שני כשרות המוצרים

255..... **פרק יד כשרות הבשר**

מקור הבשר • 255 | תהליך שחיטת הבשר והכשרתו • 256 | בשר חלק • 260 | בשר שנתעלם מן העין • 263 | שרוולי נקניק • 264 | דגשים לרכישת בשר • 265 | כשרות בשר מתורבת • 268

273..... **פרק טו כשרות העופות**

העופות הכשרים • 273 | תהליך שחיטת העוף והכשרתו • 275 | רכישת עופות • 278 | צרירות דם • 281 | עצם שבורה • 283 | עוף שנמצאו בו חלקים פנימיים • 283

285..... **פרק טז כשרות הדגים**

הדגים הכשרים • 285 | תולעים וטפילים בדגים • 286 | רכישת דגים • 288 | הכנת הדגים לאכילה • 289 | ביצי דגים (קוויאר) • 290 | שמן דגים • 291

293..... **פרק יז כשרות הביצים**

דם בביצים • 294 | חובת בדיקת ביצים • 295 | מנהגי זהירות בשימוש בביצים • 296

297..... **פרק יח כשרות החלב ומוצריו**

כשרות החלב • 297 | חלב טמאות וטרפות • 297 | חלב שבת • 299 | חלב נוכרי • 300 | מוצרי חלב בכשרות רגילה ומהדרין • 301

303..... **פרק יט כשרות הדבש**

מזון מלכות • 304 | פולן, פרופוליס • 305 | דונג, שעווה, חלות דבש • 305 | טל דבש (דבש אשוח) • 306

307..... **פרק כ כשרות פירות וירקות**

פירות וירקות טריים • 307 | הפיקוח בחנויות ובשווקים • 311 | כשרות רגילה ומהדרין • 312 | רכישה ללא הכשר • 312 | פירות וירקות קפואים • 313 | פירות יבשים ופיצוחים • 314 | קטניות ודגנים • 315 | קופסאות שימורים • 316 | פירות וירקות בגינה • 317

319..... **פרק כא כשרות המשקאות**

כשרות היין • 319 | הכנת יין ביתית • 322 | כשרות משקאות חריפים • 323 | ויסקי • 324 | ברנדי • 327 | טקילה • 327 | ג'ין • 328 | וודקה • 328 | רום • 328

ליקרים ואפרטיפים • 328 | בירה • 329 | ערק • 329 | מיצים טבעיים • 330 | משקאות
קלים • 330 | סודה • 331 | קוקה קולה • 331 | קפה • 332 | תה • 333

335.....פרק כב כשרות השמנים

שמן הזית • 336 | אתגרי הכשרות • 336 | צרכנות נבונה • 337 | מסיק עצמי • 338 |
שמנים שונים • 339

343.....פרק כג כשרות המאפים

מאפים תעשייתיים • 343 | אתגרי הכשרות • 343 | צרכנות נבונה • 346 | אפייה
ביתית • 347

349.....פרק כד כשרות מוצרי יסוד

קמחי דגן • 349 | קמחים מן הצומח • 350 | סוכר וממתקים • 351 | מלח • 351 |
פסטה ואטריות • 351 | תבלינים • 352 | טחינה • 353

355.....פרק כה כשרות מוצרים תעשייתיים

כשרות הרכיבים • 355 | כשרות כלי הייצור • 356 | זהות המבשל • 356 | הפיקוח
הכולל • 357 | חותמות הכשרות • 357 | רשימות כשרות • 359 | זיהוי כשרות על פי
מאפייני המוצר • 360

363.....פרק כו כשרות מוצרים שאינם מזון

כלי אוכל • 363 | חומרי ניקיון • 364 | מזון בעלי חיים • 365 | טבק וסיגריות • 366 |
סיגריה אלקטרונית • 366 | גחלים • 366 | תרופות ותכשירים • 367 | תרופות בעלות
טעם מר • 368 | תרופות בעלות טעם טוב • 369 | רפואה אלטרנטיבית • 370 |
תכשירים שאינם לבליעה • 372 | קוסמטיקה • 372

שער שלישי הדרכות מעשיות

379.....פרק כז שימוש במטבח כהלכה

עיצוב מטבח כהלכה • 380 | מקור הכלים • 381 | הפרדת כלי בשר וחלב • 382 |
מאכלים משותפים לבשרי וחלבי • 383 | בשר וחלב על שולחן אחד • 385 | אחסון בשר
וחלב • 385 | מאכלי פרווה • 386 | כלי פרווה • 387 | בר מים • 388 | חוצצי חום • 388 | טאבון
גז • 388 | טוסטר אובן • 389 | טוסטר לחיצה • 389 | כוסות שתייה • 389 | כיור • 390 |
כיריים • 390 | כפפות חום • 392 | מגבות • 392 | מגרדת • 392 | מדיח כלים • 392 |
מיקסר ומקציף • 393 | מיקרוגל • 394 | מלחיות וכלי תיבול • 395 | מנגל • 395 | מעבדי
מזון (בלנדר, סלייסר וכד') • 395 | מקרר • 396 | נינג'ה גריל • 396 | סוויד • 396 |
סירים, מחבתות ותבניות • 397 | סיר טיגון יבש • 397 | סכו"ם • 397 | ספוג נקיון • 398 |
פלטת שבת • 398 | צלחות • 399 | קומקום ומיחם • 399 | קרשי חיתוך • 399 | שולחן
אוכל • 400 | שיש ומשטחי עבודה • 400 | תנור • 401 | מטבחים מוסדיים • 403

407.....פרק כח מדריך להגעת כלים

קביעת דרך הכשרתו של הכלי • 408 | דגשים לביצוע הכשרה • 409 | טאבון • 412 |
טוסטר אובן • 412 | טוסטר לחיצה • 413 | כוסות • 414 | כיור • 414 | כיריים • 415 |
מגדרת • 415 | מדיח כלים • 415 | מחבת • 416 | מטגנת (צ'יפסר) • 416 | מיחם • 417 |
מיקסר • 417 | מיקרוגל • 418 | מכונת ברד • 419 | מכונת פופקורן • 419 | מכונת
צמר גפן מתוק • 419 | מכונת קפה • 419 | מנגל • 420 | מעבד מזון / בלנדר • 421 |
מצנם • 421 | משטח צלייה (פלאנצ'ה) • 421 | סיר בישול • 421 | סיר טיגון יבש • 423 |
סכו"ם • 424 | סכיני חיתוך • 424 | פלטה חשמלית • 425 | צלחות • 425 | קומקום • 426 |
קנקן • 426 | קערות וקופסאות • 426 | שיש ומשטחי עבודה • 427 | שולחן אוכל • 428 |
תבניות אפייה ורשתות • 428 | תנור אפייה • 429

431.....פרק כט כשרות במצבים מיוחדים

שימוש במטבח שאינו כשר • 431 | כשרות במקום עבודה ולימודים • 434 | אירוח בבית
שומר מצוות • 436 | אירוח אצל מי שאינו שומר מצוות • 442 | פתרונות למאכלים שאינו
סומך על כשרותם • 444 | פירות וירקות בדרכים • 446 | הסעדה באתרי נופש • 447 |
אכילה בשטח • 448 | קטיף עצמי • 448 | הכנת יין ושמן • 449 | סיור יקבים • 449 | דיג
תיירותי • 450 | מאהל בדואי • 450 | טיולי ג'יפים • 452 | שירותי הסעדה בשטח • 452 |
כשרות בצבא • 452 | דירת שותפים או שירות לאומי • 457 | כשרות לחולה • 458 |
כשרות בבית חולים • 460 | עובד זר בבית • 460 | כשרות לילדים ותינוקות • 463

465.....פרק ל כשרות בחו"ל

ההכנות • 465 | כשרות בטיסה • 465 | כשרויות בחו"ל • 467 | רשימות ומומחי
כשרות • 468 | נופש מהדריין (מלונות וספינות) • 468 | רשימת המוצרים שאינם
צריכים כשרות • 470 | אכילה בבתי עסק ללא הכשר • 475

477.....פרק לא צרכנות נבונה

ביור כשרות בעסקים • 477 | מסעדות • 481 | אולמות, גני אירועים ושירותי
הסעדה • 484 | מלונות • 487 | מרכולים • 488 | קיוסקים וחנויות נוחות • 491 |
דוכני מזון • 493 | חנויות טבע, פיצוחים וממתקים • 495 | אטלזים • 496 | חנויות
דגים • 497 | פיצרייה • 498 | דוכני פלאפל, שווארמה, חומוסיות • 499 | גלידרייה / פרוזן
יוגורט • 500 | מאפיות וקונדיטוריות • 500 | שוקי פירות וירקות • 501 | שף פרטי • 502 |
קורס וסדנאות בישול • 503 | מגשי פירות • 504

505.....פרק לב מדריך להפרשת תרומות ומעשרות

ממה חייבים להפריש? • 505 | הכנות להפרשה • 506 | מתי מברכים? • 506 | סדר
ההפרשה • 507 | נוסח הפרשה מראש • 510 | הפרשה מראש לפירות מחוברים • 511 |
ניהול מטבע מעשר שני • 512

515.....פרק לג מדריך להפרשת חלה

התנאים לחיוב חלה • 515 | רשימת העיסות החייבות בחלה • 516 | סדר
ההפרשה • 519

521 פרק לד מדריך לצליית כבד ולב

מקום הצלייה • 521 | הכנות לצליית כבד ולב • 522 | צליית כבד ולב • 522 | לאחר הצלייה • 523

שער רביעי דיני תערובות

527 פרק לה כללי תערובות

מושגי יסוד • 528 | תערובת צוננת • 529 | כבוש • 530 | מליחה • 530 | תערובות מאכלים חמים • 533 | זיעה (אדים) • 537 | ריח ("ריחא") • 538 | הכלים הבולעים • 540 | כלים שאינם בני יומם • 541 | נ"ט בר נ"ט • 543 | מגע צונן בכלי • 546 | כבוש בכלים • 547 | מליחה בכלים • 547 | דוחקא בצונן • 547 | מאכל שנגע בכלי • 549 | כלי שנגע בכלי אחר • 550 | כיסוי קדרה • 550 | דיני ביטולים • 551 | ביטול איסור לכתחילה • 560 | דברים שאינם בטלים • 561 | מאכל שזו דרך הכנתו • 561 | מאכל שנותן טעם בתערובת • 562 | 'מעמיד' • 562 | חתיכה חשובה • 563 | דבר שיש לו מתירין • 564 | היתר בהיתר • 566 | כלים לפסיקה למעשה • 566

569 פרק לו דיני תקלות במטבח

599 מילון סימוני הכשרות

603 מפתח לספר כושרות

פרק א

בשר וחלב

א. המתנה בין בשר לחלב

זמן ההמתנה

המתנה במקרים מיוחדים

מאכלי הבשר שאחריהם נדרשת המתנה

האכילה שלאחריה נדרשת המתנה

ב. אכילת בשר אחרי חלב

ג. מוצרים הדומים זה לזה

מוצרי פרווה הנדמים כחלבי / בשרי

מוצרי חלב / בשר הנראים כפרווה

שלוש פעמים נאמר בתורה "לא תבשל גדי בחלב אמו"¹. חז"ל דרשו שכפילות זו מורה על שלושה איסורים:² א. אסור לבשל בשר וחלב יחד,³ אף אם אין בכוונתו לאוכלם. ב. אסור לאכול בשר וחלב שהתבשלו יחד. ג. אסור ליהנות מבשר וחלב שהתבשלו יחד.

חכמים הוסיפו ואסרו לאכול תערובת של בשר וחלב גם אם לא התבשלו יחד.⁴

הבשר האסור – כל סוגי הבהמות (פר, עז, כבש) כלולים באיסור זה מן התורה.⁵ חכמים הוסיפו ואסרו גם חיות (כגון צבי) ועופות.⁶

דגים אינם כלולים באיסור זה ומותר לאוכלם עם חלב, אך יש שאסרו זאת מחשש סכנה, ראו בעמ' 95.

החלב האסור – חלבן של כל סוגי הבהמות הטהורות כלול באיסור זה מן התורה.⁷

1 שמות כג, יט; לד, כו; דברים יד, כא.

2 ברייתא חולין קטו ע"א.

3 שו"ע יו"ד פז, א. בכלל איסור זה: אם נתבשלו בכלי ראשון, או על ידי עירוי (באר היטב שם ס"ק ב. ובפרמ"ג בפתיחה הסתפק אם אסור מן התורה), מאכל צונן שנפל למאכל חם, או שהתעשנו יחד, נאפו, נצלו, או שנאסרו על ידי טיגון (פתחי תשובה שם ס"ק ג, וכן פסק כה"ח שם ס"ק נד בשם ברכי יוסף ובא"ח, ובשם הפרמ"ג כתב שבמקום הפסד מרובה יש להקל), לעניין חימום במיקרוגל נחלקו הפוסקים, עיין שערים המצויינים בהלכה סימן פ ס"ק ו.

4 בכלל זה כל תערובת צוננת, וגם חם שהתבשל בכלי שני (פרמ"ג יו"ד פז שפ"ד יט), חם שנפל לתוך צונן (פרמ"ג בפתיחה), או מאכלים שנאסרו על ידי כבישה או מליחה.

5 משנה חולין קיג ע"א.

6 שו"ע יו"ד פז, ג. הש"ך ס"ק ד הביא דעת מהרש"ל שפסק שגם בשר עוף הוא מדאורייתא, ודחה את שיטתו.

7 חולין שם. ושם מבואר שבישול בחלב בהמה טמאה אינו כלול באיסור התורה לבשלם, מפני שהחלב אסור

איסור בישול – איסור בישול בשר בחלב שייך גם כאשר אין כוונה לאוכלם, לדוגמה: לעובד במסעדה של גויים אסור לבשל בשר בחלב. האיסור שייך גם בבישול בשר בכלי חלבי, או בחימום כלי שבישלו בו בעבר בשר וחלב.⁸ יש שהורו שכאשר שופכים לאשפה או לכיור מאכל חלבי או בשרי חם, חובה לוודא שלא שופכים אותו על מאכל מהמין השני, וכאשר שופכים מאכל פרווה חם, יש לוודא שלא שופכים אותו על שאריות חלב ובשר יחד.⁹

איסור זה שייך רק בתערובת האסורה מן התורה – בשר בהמה בחלב, אך אין איסור בבישול בשר חיה ועוף בחלב שלא על מנת לאוכלם.¹⁰

איסור הנאה – בשר בהמה שהתבשל יחד עם חלב אסור גם בהנאה. לדוגמה: אסור למכור אותו לגוי, לשמש מלצר במסעדה המגישה אותו,¹¹ לתת אותו לכלב וכדומה.¹²

תערובת האסורה מדברי חכמים, כגון: בשר חיה ועוף בחלב, או בשר בהמה שהתערב בחלב ללא בישול, מותר ליהנות ממנה, לדוגמה: מותר לערב בשר וחלב צוננים כדי לתתם לכלב.

א. המתנה בין בשר לחלב

חכמים הורו לעשות הפסקה בין אכילת בשר לאכילת חלב,¹³ משום שלבשר יש טעם חזק הנותר בפה למשך זמן רב, וכן מחמת החשש שמא יישאר בשר בין השיניים ויתערב עם החלב שיאכל לאחריו.¹⁴

■ זמן ההמתנה

בדברי המפרשים והפוסקים מופיעות דעות רבות באשר לזמן ההמתנה שחייבו חכמים.¹⁵ למעשה פסק השולחן ערוך¹⁶ כשיטת הראשונים המחייבים להמתין שש שעות בין בשר לחלב.

- 1 באכילה ממילא, וכן הדין בחלב כשר יחד עם בשר בהמה טמאה. אך עיין בפתיחי תשובה יו"ד פז ס"ק ו שכתב שמכל מקום אם מדובר בבהמה טהורה אלא שהיא נבלה - הבישול אסור.
- 8 רמ"א יו"ד פז, ו. ויש שהבינו מדברי הש"ך (ס"ק יח) שאינו אלא חומרא בעלמא: פלתי שם ס"ק יג, ובפרמ"ג שפ"ד שם ס"ק יח (אך אפשר שאין זו כוונת הש"ך, אלא שהאיסור לשפחות לבשל כלל בבית ישראל מחשש שיחתה וישתתף בבישול היא חומרא, על כך ראו בדרכי תשובה שם ס"ק פז).
- 9 חשוב לציין שמן התורה האיסור קיים דווקא אם הכלי בן יומו בשעת הבישול (להרחבה ראו עמ' 541).
- 9 בילקו"י יו"ד פז, כד, האריך והביא צדדים שונים להקל בכך. ראו עוד על גדר בישול בשר וחלב שלא במתכוון במאמרנו 'בישול בשר בחלב בארובות התנור' באתר כושרות.
- 10 איסור אכילה כמובן בעינו עומד גם במקרים אלו.
- 11 על כך ראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ד יו"ד, ו. ובשו"ת ציץ אליעזר יז, לג.
- 12 לפיכך כאשר רוכשים מזון בעלי חיים, יש להתבונן ולבדוק ברכיבים, ואם מופיעים בהם חלב ובשר אין להגיש את המזון לבעל החיים ללא בדיקה אם התבשלו הבשר והחלב יחד או אם יש פי שישים כנגד אחד מהם.
- 13 חולין קה ע"א.
- 14 הטעמים שהוזכרו נתונים במחלוקת בין רש"י לרמב"ם, אומנם למעשה נקטו הפוסקים להחמיר כשני הטעמים. ראו שו"ע יו"ד פט, א, ובית יוסף שם.
- 15 דעת התוספות (חולין קה ע"א) שדי בסיום הסעודה הבשרית להחליף את המפה ולברך ברכת המזון, ומיד ניתן להתחיל סעודה חלבית. דעת השערי דורא (עו, ב) שיש להמתין שעה בין בשר לחלב. אך דעת רוב הראשונים שצריך להמתין שש שעות ביניהם (רמב"ם מאכלות אסורות ט, כח 'כמו שש שעות'; ארחות חיים ח"ב עמ' שלה; כל-בו קו; ר"ח חולין קה ע"א; רשב"א שם; ריטב"א שם; מאירי חולין שם, ועוד).
- 16 שו"ע יו"ד פט, א.

לעומת זאת, הרמ"א העיד שהמנהג בארצות אשכנז היה לאכול חלב אחר שעברה שעה מסיום אכילת הבשר, ובתנאי שהסתיימה סעודת הבשר וברכו ברכה אחרונה. על סמך דברים אלו נהגו יוצאי הולנד להמתין שעה אחת, ויש שנהגו להמתין שלוש שעות (כן נהגו יוצאי גרמניה).¹⁷ אומנם הרמ"א עצמו סיים ש"יש מדקדקים להמתין שש שעות... וכן נכון לעשות", ולכן גם רוב האשכנזים נהגו להמתין שש שעות אחר אכילת בשר "שכן נכון לעשות לכל מי שיש בו ריח תורה".¹⁸

יש שכתבו שגם למקפידים להמתין שש שעות, אין צורך בשש שעות שלמות, אלא די להמתין חמש וחצי שעות,¹⁹ ויש שהקלו לאכול חלב מיד אחר שהתחילה השעה השישית (כלומר: לאחר שעברו חמש שעות).²⁰

חישוב זמן ההמתנה – נחלקו הפוסקים כיצד מונים את שעות ההמתנה שבין הבשר לחלב: יש שהורו שלא להתחיל סעודה חלבית אם עדיין לא עברו שש שעות מסיום סעודת הבשר,²¹ או מסיום אכילת הבשר עצמו,²² אך למעשה רוב העולם נהגו למנות את השעות מסיום אכילת הבשר עצמו עד תחילת אכילת החלב עצמו, וממילא מותר להתחיל בסעודה חלבית בתוך שש שעות אם המאכלים החלביים עצמם יוגשו רק לאחר שיעברו שש השעות.²³

■ המתנה במקרים מיוחדים

מי שבירך בטעות על מאכלי חלב ונזכר שלא המתין כנדרש, יסיים את הברכה ויאכל מעט מן המאכל.²⁴

17 מנהג זה מתבסס כנראה על ההבנה שמדובר בשש שעות זמניות (פר"ח שם ס"ק ו וגליון מהרש"א שם). יש שטענו שלפי היגיון זה יש להמתין כפי מספר השעות הקטנות ביותר בימי החורף (בברלין שבגרמניה, ביום הקצר ביותר בשנה, שש שעות זמניות הן 3.40 שעות רגילות). ובדרכ"ת שם ס"ק ו הביא כן בשם ספר מזמור לדוד. יש שהוסיפו סמך למנהג זה מדברי רבנו ירוחם בספר איסור והיתר סי' לט שכתב להמתין שלוש שעות, אך כמדומה ששגגת הסופר היא. בשו"ת אור לציון (ח"ה יט, ב) הורה לחשוש לסוברים שצריך להמתין שש שעות זמניות, ובימות הקיץ להמתין 6-7 שעות.

18 ש"ך שם ס"ק ח; ט"ז ס"ק ב; וכן שאר האחרונים. יש שכתבו שגם בני קהילות שנהגו להמתין שלוש שעות, ראוי שיחמירו וימתינו שש שעות (ספר הכשרות פרק י הערה עה בשם הגרש"א; שו"ת משנה הלכות טז, ט; שו"ת דבר חברון יו"ד סב). אך ידוע בשם הרב שך והגר"א שפירא שהורו שלא לשנות מנהג אבותיהם.

19 הגר"ע יוסף ביביע אומר ח"א יו"ד ד (וכן הוא בילקו"י יו"ד פט, טו) הקל דווקא במקום הצורך, כגון בשיבות או בצבא, כיוון שהרמב"ם כתב "כמו שש שעות", והמאירי (חולין קה ע"א) כתב "שש שעות או קרוב לזה". אך בשו"ת מאמר מרדכי (הגר"מ אליהו) ח"ב יו"ד ג כתב שאין להקל כן לבני תורה.

20 כן מביא בילקו"י שם בשם הגאון מצאנז, ובשו"ת דברי חכמים (עמ' קעח) הביא כן בשם הגרי"ש אלישיב. ערוך השלחן יו"ד פט ס"ק ד.

21 דגול מרבבה יו"ד פט; כף החיים שם ס"ק ט.

22 בדי השלחן שם ס"ק ז; ילקו"י שם יט-כ.

23 ילקו"י יו"ד פט, לב. ויש שכתבו שמי שכבר התחיל לאכול מאכל חלבי, מותר לו להמשיך כמה שירצה, כה"ח יו"ד פט ס"ק ח. אומנם בספר הכשרות פ"י הערה קד הביא בשם הגר"מ הברשטאם שאין נוהגים כדבריו, ויש להפסיק לאכול מייד.

מי שמסופק אם עברו שש שעות מעת אכילת הבשר, רשאי להקל ולאכול חלב, מפני שחיוב ההמתנה מדרבנו, ו'ספק דרבנן לקולא'.²⁵

חולים – הפוסקים הקלו לחולים להמתין זמן פחות בין בשר לחלב: יש שהקלו להמתין שעה אחת בלבד,²⁶ ויש שהקלו רק לאחר שלוש שעות²⁷ (מובן שכאשר יש סכנה של פיקוח נפש, מותר לאכול אפילו בשר וחלב ביחד ראו עמ' 458).

ילדים ותינוקות – ילדים אינם מחויבים בהמתנה בין בשר לחלב,²⁸ אך מומלץ לחנכם לפי גילם והבנתם:²⁹

- א. תינוק שלא מלאו לו שנתיים אסור בבשר בחלב, אך אינו צריך להמתין ביניהם.
- ב. לילד בן 2-5 שנים די ברבע שעה של המתנה. העיקר הוא החינוך לידיעה שלא אוכלים בשר וחלב יחד.
- ג. לילד בן 5-6 שנים די בהמתנת שעה אחת.
- ד. לילד בן 7-8 די בשעתיים.
- ה. מכאן והלאה יש להגדיל את זמן ההמתנה בהדרגה, עד שלקראת הגיעו לגיל מצוות הילד ימתין שש שעות.

▪ מאכלי הבשר שאחריהם נדרשת המתנה

ההמתנה בין בשר לחלב נדרשת לא רק לאחר אכילת בשר ממש, אלא גם לאחר אכילת תבשיל המכיל בשר, או אפילו תבשיל שרק בא במגע עם בשר קודם לכן.³⁰ לדוגמה: שמן שטיגנו בו שניצלים נחשב לבשרי, וגם מאכל שטיגנו באותו השמן לאחר מכן וייספג בו השמן ייחשב לבשרי ויש להמתין אחריו.³¹ ויש מקילים במקרה זה.³²

25 דרכי תשובה יו"ד פט ס"ק ה בשם רוב הפוסקים.

26 פתחי תשובה יו"ד פט ס"ק ג.

27 יד אפרים יו"ד פט.

28 להרחבה עיין בבדי השלחן ס"ק לז בשם כמה פוסקים, ילקו"י יו"ד פט, כא; שו"ת מאמר מרדכי חלק ד סימן קי.

29 מדרג זה נקבע ע"י הרב אליקים לבנון. וראו שיעור דומה בשו"ת אור לציון ח"ה יט, יד.

30 אומנם בשו"ע יו"ד פט, ג הקל לאכול תבשיל של חלב אחר תבשיל של בשר, אך בבית יוסף או"ח קעג העיד שהמנהג להמתין לאחריו, ולכן גם הספרדים מחמירים בזה, וכן פסקו החיד"א בברכ"י יו"ד פט, ל; פר"ח שם ס"ק יח; בא"ח שנה שניה פרשת שלח סעיף ט; ילקו"י יו"ד פט, לג.

אך בשו"ת אור לציון ח"ה יט, ח כתב שדווקא במאכל שהתפשט בו שומן בשר החמירו, מפני שאוכל גם מן הבשר, אך לאחר מאכל ללא שומן די להמתין שעה אחת (לדוגמה: ביצה בקליפתה שהתבשלה בחמין).

31 יש שהקלו במקרה שאין בשמן טעם של בשר, אך למען האמת תמיד יש טעם של בשר בשמן אלא שלא תמיד הסועדים שמים לב אליו. במקומות מסחריים השמן מכיל גם חלקי בשר ועוף רבים. וראו באריכות בהסכמת הראשון"צ הרב יצחק יוסף לספר זה (להרחבה בנושא ראו בעמ' 544).

32 דעת הרב אליקים לבנון שאין צורך להמתין לאחר שמן שטיגנו בו בשר, משום שההמתנה אחר תבשיל של בשר אינה מעיקר הדין ונחשבת לחומרא, ולא החמירו כאשר מדובר במאכל שלא היתה כוונה לתת בו טעם בשר.

אחר אכילת המאכלים הבאים לא נדרשת המתנה ומותר לאכול חלב מיד:

- מאכל שחומם יחד עם בשר אך לא נגע בו (כגון: מאכל שחומם בתנור יחד עם בשר, אך לא נגע בו ולא היה רוטב שחיבר ביניהם).³³
- מאכל שבושל בכלי בשרי או נחתך בסכין בשרית (אפילו אם הכלי בן יומו ואפילו אם המאכל חריף).³⁴
- מאכל שנגע בו לכלוך מועט של בשר, אין צורך להמתין אחריו. לדוגמה: מאכל פרווה שהניחוהו בסיר שלא נוקה משאריות בשר, או מאכל פרווה שהכניסו לתוכו כף מלוכלכת ברוטב בשרי.³⁵

דינים אלו נכונים גם במקרה הפוך, ולמי שאכל בשר, מותר לאכול ללא המתנה מאכל פרווה שנאפה עם חלב ולא נגע בו, או מאכל שהתבשל בכלי חלבי (אפילו אם הכלי היה מלוכלך מחלב). לדוגמה: מותר לשתות משקאות חמים לאחר אכילת בשר, אפילו אם הסוכר שבהם מלוכלך מעט מחלב.³⁶

רכישת מאכלים - מי שרוכש מאכל פרווה מחנות מזון בשרית (כגון: צ'יפס וכדורי פלאפל בחנות שמוכרת גם שניצלים) ומבקש לדעת אם יכול לאכול לאחריהם חלב, עליו לבדוק עם משגיח הכשרות על אופן הכנת המאכלים: האם מטגנים אותם באותו השמן? האם מחממים אותם יחד? והאם השתמשו בציר מן הבשר לתיבול המאכל הפרווה?³⁷

■ האכילה שלאחריה נדרשת המתנה

הצורך בהמתנה נובע מטעם הבשר והשאריות שנותרות בפה. לפיכך כתבו הפוסקים³⁸ שאם טעם ופלט מאכל בשרי, ללא בליעה וללא לעיסה, לא צריך להמתין אחריו כלל, משום שהטעם לא נשאר בפה, וגם אין לחשוש לחתיכות שנשארו בין השיניים. על פי זה התירו לחולה שמקבל חלב או בשר באינפוזיה,³⁹ או שבולע כדורים שמעורב בהם בשר או חלב (כגון כדורי ברזל המכילים לקטוז חלבי וכדומה), לא להמתין, כיוון שהבשר לא נותר בין השיניים וגם טעמו אינו מורגש.⁴⁰

33 ואף אם התערבו בו אדי בשר, אין צורך להמתין אחריו. כף החיים יו"ד פט, נד.
 34 רמ"א יו"ד פט, ג; ש"ך שם ס"ק יט; רע"א על הש"ך יו"ד ס"ק יט. ועיין בדרכ"ת שם ס"ק מב שהביא מחלוקת בדיון זה, ושיש מחמירים אף שלא לאכול דבר חריף שנחתך בסכין חלבית אחרי בשר, אך רבים מקילים גם בזה, וכן הביא בספר הכשרות פ"י הערה שכ בשם הגרי"ש אלישיב שהקל בכך.
 35 הסבר הרמ"א לפי הש"ך שם ס"ק יט, וכן בילקו"י שם ס"ק לז, והצריך קינוח והדחת הפה.
 36 כך נראה מסברא, שהקלו במאכל שהתערב בו לכלוך בשרי משום שלא הקפידו חכמים בדיון זה עד כדי כך, וממילא הדבר נכון גם לגבי מאכל שהתערב בו חלבי.
 37 במקרה של ספק לא שייך לומר 'ספק דרבנן לקולא', הואיל וניתן לבררו זהו 'ספק שוטים' (ש"ך יו"ד צח, ס"ק ט).
 38 פמ"ג יו"ד פט משב"ז ס"ק א החמיר בזה מצד לא פלוג, אך עיין הגהות מהרש"ק סי' פט, וערוה"ש ס"ק ד שוודאי סבר שאין להחמיר היכן שאין אחד מהטעמים שייך, וכ"כ בא"ח ש"ש פרשת שלח, ט; דרכי תשובה יו"ד פט ס"ק כב; כף החיים ס"ק ד, וכן בילקו"י יו"ד פט, יג.
 39 ציץ אליעזר חי"ד, ע; ילקו"י יו"ד פט, כז.
 40 אג"מ יו"ד ח"ב, כו; ילקו"י יו"ד פט, כח.

מי ששיניו שבורות, או שיש רווחים בין שיניו, או מי שיש לו 'קוביות' או 'גשר' בשיניים, והמתנת שש שעות אינה מספיקה כדי שתצאנה כל חתיכות הבשר, צריך לפני אכילת חלב להקפיד לנקות בין שיניו, גם אם עברו שש שעות מעת אכילת הבשר.⁴¹

ב. אכילת בשר אחרי חלב

חכמים גזרו להמתין שש שעות רק אחר אכילת בשר אך לא אחר אכילת חלב,⁴² משום שמאכלים חלביים אינם משאירים טעם חזק בפה לאורך זמן ואינם בעלי סיבים הנוותרים בין השיניים.

לפי הזהרה⁴³ אין לאכול בשר ומוצרי חלב באותה שעה. לכן יש שהחמירו להמתין שעה בין אכילת מאכלי חלב לאכילת בשר,⁴⁴ ויש שנהגו להמתין חצי שעה ביניהם.⁴⁵

הנוהגים לאכול בשר ועוף⁴⁶ מייד לאחר החלב – עליהם לשטוף את הפה ולאכול דבר מה כדי להסיר את שאריות החלב, וכן לרחוץ את ידיהם כדי לוודא שלא נותרו עליהן שאריות ממאכלי החלב. גם האוכל עם מזלג וידיו לא התלכלכו צריך לכתחילה לשטוף ידיים, אך אם זו טרחה מרובה, די להביט בהן ולוודא שהן נקיות.⁴⁷

גבינה קשה – כאמור, הסיבה שאין חיוב להמתין אחר אכילת מאכלי חלב כמו לאחר אכילת בשר, מפני שאינם מותירים טעם חזק בפה ולא נותרים בין השיניים. לפיכך כתב הרמ"א⁴⁸ שאחר אכילת גבינה קשה שטעמה חזק⁴⁹ והיא נתקעת בין השיניים,⁵⁰ יש להמתין לפני אכילת בשר.

יש הסוברים שדין זה נכון רק לגבינה שהתיישנה במשך שישה חודשים, ולפיכך טעמה חזק והיא קשה ביותר.⁵¹ כיום תהליך הכנתן של מרבית הגבינות המשווקות, כולל הגבינות המלוחות והצהובות,⁵² אינו אורך שישה חודשים, ולכן לשיטה זו יש להמתין רק אחר אכילת

41 כה"ח יו"ד פט, טו; ילקו"י פט, ט.

42 גמרא חולין שם; שו"ע יו"ד פ"ט ב.

43 זוהר פרשת משפטים דף קכה.

44 בכה"ח יו"ד פט אות י כתב שכך ינהג כל ירא שמיים ובשו"ת משנה הלכות ח"ו קלה כתב בפשיטות שכן המנהג.

45 ראה הליכות שלמה, הלכות שבועות הערה 49 שכך נהג הגרש"ז אויערבך.

46 בשו"ע יו"ד פט, ב כתב שלפני אכילת עוף מן הדין אין צורך להדיח את הפה והידיים, משום שאיסור עוף בחלב הוא מדברי חכמים, אך יש שהורו לכתחילה יש להדיחם גם במקרה זה: כה"ח שם ס"ק מה בשם זב"צ, וכן כתב בילקו"י שם סא.

47 בבאה"י"ט יו"ד פט ס"ק ה הביא בשם הפר"ח שאין להחמיר בזה, ובשפ"ד שם ס"ק כ כתב שיש להחמיר כיוון שאין בזה טורח.

48 שו"ע יו"ד פט, ב.

49 ט"ז שם ס"ק ד.

50 במשב"ז שם ס"ק ד כתב שכן דעת הש"ך והפר"ח.

51 על פי הש"ך שם ס"ק טו; הגהות חת"ס יו"ד פט.

52 יש להעיר שתהליכי הייצור המודרניים אינם מזרזים את תהליך הבשלת הגבינות לעומת התהליכים שהיו מקובלים פעם. כל זאת במאמרו של הרב ויטמן בנתיב החלב ח"א עמ' 98.

גבינות מיוחדות, כגון פרמז'ן, קצ'קבל, גרנה פדאנו, פרמיג'יאנו ומנצ'גו, שתהליך הכנתן ארוך משישה חודשים.

ויש שמחמירים להמתין לאחר כל גבינה בעלת טעם חזק: גבינה צהובה, גבינה מותכת וכדומה.⁵³

השולחן ערוך לא הזכיר דין זה, ולכן רבים מן הספרדים לא נהגו להמתין לאחר אכילת גבינה קשה,⁵⁴ אך כמה מן הפוסקים הספרדים הסכימו עם הרמ"א.⁵⁵

זמן ההמתנה – גם בשיעור הזמן שיש להמתין לאחר גבינה קשה נחלקו הפוסקים: יש שהורו להמתין אחריה שש שעות,⁵⁶ ויש הממתינים שעה אחת.⁵⁷ ובבן איש חי⁵⁸ כתב שנהגו להמתין שעה כנגד כל חודש שהתיישנה הגבינה. לדוגמה: לאחר גבינה שהתיישנה ארבעה חודשים יש להמתין ארבע שעות.

ג. מוצרים הדומים זה לזה

התפתחות תעשיית המזון מאפשרת הפקת תחליפים לבשר ולחלב ממקור צמחי, ומאידך ישנם מוצרים שהיו מקובלים כפרווה וכעת הם מיוצרים מבשר וחלב או מעורבים בהם חומרי גלם שמופקים ממקורות אלו. מציאות זו גורמת תקלות רבות, וחכמים הגבילו את אפשרויות השימוש בחומרי גלם כאלו כדי שהציבור יוכל להבדיל כראוי בין בשרי, חלבי ופרווה.

■ מוצרי פרווה הנדמים כחלבי / בשרי

מוצרי פרווה שונים דומים לבשר או לחלב, כמו: חלב סויה ושקדים, שוקולד פרווה, תחליפי בשר, נקניקיות פרווה וכדומה. חכמים חששו שאכילה או בישול של מוצרי פרווה הנראים כבשריים יחד עם חלב, או מוצרי פרווה הנראים כחלביים יחד עם בשר (לדוגמה, כאשר מבשל בשר יחד עם חלב שקדים), עלולה לגרום לסובבים לטעות ולחשוב שאין איסור לבשל או לאכול בשר וחלב יחד, ולכן אסרו לעשות זאת. איסור 'מראית עין' חל אפילו כאשר אין איש רואה אותו בשעת הבישול והאכילה.⁵⁹

הפוסקים נחלקו באילו מקרים יש לחשוש משום מראית עין.⁶⁰ למעשה: כאשר ידוע לכול שמוצר זה לעיתים פרווה (כגון נקניקיות סויה), אין לחשוש שמא הרואה יחשוב שהמאכל

53 הגרי"ש אלישיב בנתיב החלב א עמ' 97; מעדני השלחן יו"ד פט ס"ק ל; הליכות שלמה שבועות סעיף יג; שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' לה.

54 הליכות עולם, ח"ז פרשת שלח לך אות ה.

55 כה"ח יו"ד פט ס"ק מז בשם זבחי צדק; בן איש חי, פרשת שלח ש"ב אות טו.

56 ט"ז יו"ד פט ס"ק ד; משב"ז שם; משנ"ב בשער הציון תצד ס"ק טו. ובבן איש חי שלח שנה ב אות טו כתב שכך נהגו גדולי ישראל, אך יש נוהגים להמתין רק שעה או שלוש שעות.

57 ש"ך יו"ד פט, טז; ערוה"ש שם יא.

58 שלח, שנה ב אות טו.

59 שו"ע יו"ד פז, ד. הטעם שהבאנו הוא דעת רש"י, והרב קוק במצוות ראיה (יו"ד פז, ד) הביא שיש טעם עצמי לאיסורי מראית עין, על מנת שלא יתרגל האדם לאיסור.

60 יש שאסרו משום מראית עין רק כאשר עלולים לטעות שהוא עובר על איסור תורה (כגון: שמבשל בשר

בשרי או חלבי, ומותר לאוכלו עם בשר או חלב.⁶¹ כיום רוב המוצרים המשווקים הדומים לבשר (בשר צמחי, נקניקיות ושניצל סויה וכדומה), ידועים ומוכרים לכול, ולכן אין איסור לבשלם או לאוכלם עם חלב, וכן רוב המוצרים הדומים לחלב (חלב סויה, מלבין קפה, חלב קוקוס וכדומה) מוכרים ומותר לאוכלם עם בשר. אומנם במקום שבו המוצר אינו מוכר דיו (כגון במקומות שלא נפוץ ומוכר בשר צמחי וכדומה), יש להניח סימן היכר המורה על כך שהמאכל אינו אסור, כגון: הנחה של החבילה שעליה מסומן שהבשר הוא צמחי לצד הצלחת.

יש להעיר שלא אסרו משום מראית עין אלא כשנראה כאוכל בשר וחלב יחד, אבל כאשר אינו אוכלם יחד אלא זה אחר זה (כגון שתיית קפה עם מלבין אחר סעודה בשרית) – אין לאסור,⁶² ויש שאסרו גם במקרה כזה, אם הבשר עדיין מונח על השלחן.⁶³

■ מוצרי חלב / בשר הנראים כפרווה

חז"ל אסרו להכין מאכלי חלב או בשר הדומים למאכלי פרווה,⁶⁴ שמא יתבלבלו ויאכלו אותם יחד עם המין השני. לכן, לדוגמה, אסור לערב חלב או בשר בעיסת לחם.⁶⁵

ישנם כמה מקרים שבהם החשש אינו קיים:

א. כאשר החלב או הבשר ניכרים, אין חשש שיתבלבלו ויאכלו את המאכל עם המין השני (למשל: מותר להכין פיצה עם גבינה צהובה, ואף לערב חלב בבצק לפיצה, משום שהגבינה ניכרת).

ב. מאכלים שידוע לכול שמצוי שמעורבים בהם חלב או בשר⁶⁶ (למשל: מותר להכין גלידה חלבית, משום שעל הסועד מוטל לבדוק אם היא חלבית או פרווה).

ג. מאכלים שלא רגילים לאוכלם יחד עם בשר או חלב, כגון מיני מתיקה, עוגיות, שוקולד וכדומה⁶⁷ (אך מיני מתיקה הנאכלים עם קפה או תה, אסור לעשותם בשריים, משום שיש חשש שיאכלם כאשר הוא שותה את המשקה עם חלב).

בהמה בתחליף (חלב), אך כאשר יטעו שהוא עובר על איסור דרבנן (כגון: שאוכל נקניקיה פרווה עם גבינה – ללא בישול משותף) לא חששו למראית עין (פשט הרמ"א י"ד פז, ד. אומנם בנחלת צבי כתב שלא התיר הרמ"א מראית עין באיסורי דרבנן אלא בחדרי חדרים, אבל לא בפרהסיה).

יש שאסרו אפילו כאשר עלולים לחשוב שהוא עובר על איסור דרבנן (ש"ך שם ס"ק ו). ויש אומרים שרק במקרים שגזרו עליהם חכמים בפירוש חל איסור מראית עין (דהיינו: שלא לאכול בשר עם חלב צמחי וחלב אישה. פר"ח שם ס"ק ז, וכן משמע דעת הט"ז ס"ק ה).

61 כרתי ופלתני יו"ד פח ח; שו"ת יחו"ד ח"ג נט; יביע אומר ח"ו יו"ד, ח.

62 דרכ"ת שם ס"ק מה, וכן פסק בשו"ת יחוה דעת ח"ג נט.

63 כנסת הגדולה יו"ד פח הגהות ב"י אות ח, וכן הביא בספר הכשרות כהלכה פרק כב, הערה 202, בשם הגר"מ אליהו.

64 שו"ע יו"ד צז, א, ועיין בט"ז שם ס"ק א שכתב שדין זה נוהג גם בתבלינים, ומשמע שהוא הדין בכל סוגי המאכלים, וכן פסק במשנ"ב תמז ס"ק קו (שאם לא היה פי שישים ביון, היה אסור לערב בו חלב). אומנם ערוך השולחן יו"ד צז, ב כתב שלא אסרו אלא לחם שהוא עיקר הסעודה.

65 כמו כן אסור לאפות בתנור ביחד לחם ומאכל חלבי או בשרי, כי יש מקרים שבהם הלחם עלול להיהפך לחלבי או בשרי.

66 פרי חדש יו"ד צז ס"ק א.

67 כה"ח שם ס"ק טו, בשם הרבה פוסקים. אך בספר אשרי האיש פ"ה, יב הביא בשם הגרי"ש אלישיב להחמיר, שמא יאכלו אותם בתוך שש שעות אחר בשר.

ד. כאשר מכינים כמות קטנה ומתכוונים לאכול את כולה ביום אחד,⁶⁸ אין חשש שישכחו ויתבלבלו (לשיטת הספרדים הדבר מותר דווקא אם מתכוונים לאכול את הכמות כולה בסעודה אחת⁶⁹).

ה. כאשר עושים סימן: כיתוב 'חלבי' על המאכל או בסמוך אליו,⁷⁰ או כשמעצבים את המאכל בצורה מיוחדת.⁷¹ (למשל: מותר להכין בורקס גבינה בצורה משולשת, משום שזהו סימן ידוע לבורקס חלבי⁷²).

על איסור זה יש להקפיד גם בעת רכישת מזון, משום שלפעמים היצרן קיבל כשרות למוצר אף על פי שלא ניכר עליו שהוא חלבי (למשל בורקס גבינה מרובע), נותני הכשרות סמכו על הכיתוב שעל גבי האריזה ('חלבי' או 'בשרי'), אך על הקונה חל איסור להכין ממנו כמות גדולה, מפני שבשעת ההכנה כבר אין עליו היכר שהוא חלבי. אם רוצים להוציא כמות גדולה, צריך לעשות היכר או סימן שהמאכל חלבי.

מאכל שהוכן בדיעבד – אם הכין או קנה מאכל חלבי או בשרי הנראה כפרווה (באופנים האסורים כדלעיל), המאכל אסור באכילה.⁷³

הפוסקים נחלקו אם אפשר לתקן את המאכל על ידי עשיית סימן על גביו (כגון הדבקות מדבקה 'חלבי'), או על ידי חלוקתו לכמה אנשים בכמויות קטנות.⁷⁴ למעשה כאשר הכין את המאכל בשוגג (שלא הכיר מעולם את האיסור, או שנפל החלב או הבשר לתוך העיסה), ניתן לסמוך על הפוסקים המתירים לעשות סימן ולאוכלו.⁷⁵

68 ערוה"ש יו"ד צז, ד.

69 שו"ע יו"ד צז, א.

70 בינת אדם איסור והיתר אות נא.

71 שו"ע שם.

72 הרבנות הראשית קבעה בנוהל באילו צורות יש לייצר את המאפים השונים על מנת שיהיה ניכר שהם חלביים או בשריים.

73 שו"ע שם. ובכה"ח שם ס"ק יט כתב שאם עשה כן בשוגג ניתן לטועמו, ואם אין בו טעם חלב אפשר להתירו.

74 רבים אסרו זאת, משום שכבר נאסר המאכל ואין אפשרות לתקנו: פתחי תשובה יו"ד צז ס"ק ג; גליון מהרש"א שם; שפ"ד ס"ק א; חו"ד ביאורים אות ה; מאמר מרדכי (הגר"מ אליהו) ח"א יו"ד סד אות ה. אומנם בכרתי יו"ד צז ס"ק ג התיר לחלק לאנשים רבים כמויות קטנות, וכן בבית אדם איסור והיתר נא התיר לעשות סימן או כיתוב על גבי המאכל.

75 כה"ח יו"ד פז ס"ק ט וס"ק יא.